қызығыўшылықты раўажландырыўға, излениўшиликке ҳәрекетлендириўге мүмкиншилик береди. Бул жумысларды шөлкемлестириў ҳәм алып барыўда тийкарғы бағдарлаўшы шахс оқытыўшы болып табылады.

Класстан тыс жумысларда сабақлыққа қосымша үлке материалларынан пайдаланыў нәтийжесинде:

- бириншиден, оқыўшыларға берилетуғын тарийхый билимлер мазмуны жағынан байытылады;

- екиншиден, оқыўшылардың пәнге болған қызығыўшылығы артады;

- үшиншиден, оқыўшылар тарийхый естеликлер, мәдений-руўхый байлықларды қәстерлеўди үйренеди ҳәм оларды қорғаў пуқаралық миннети екенлигин сезинеди;

- төртиншиден, өз ўатаны тарийхына ҳүрмет сезими артып барады;

- бесиншиден, оқыўщылар ата-бабаларымызға мүнәсип перзентлер болып, Ўатанымыз гүллениўине өз үлесин қосыў кереклигин аңлайды;

- алтыншыдан, билимге умтылыў ҳәрекетлерине унамлы тәсир көрсетеди ҳәм т.б.

Бай тарийхымыз, ата-бабаларымыз тәрепинен дөретилген бийбаҳа мәдениятымыз негизинде оқыўшы жасларда ана ўатанға муҳаббат туйғысы, миллий мақтаныш сезимлерин оятыў тарийх пәни оқытыўшысының баслы ўазыйпасы. Буннан күтилген тийкарғы мақсет, бул сезим ҳәм туйғылардың олардың қәлбинде еле де күшлирек раўажланыўын тәмийинлеп, халқымыз әсирлер даўамында арзыў еткен ғәрезсизликтиң қәдирине жетиўге, оны буннан да бәлент шоққыларға жеткериўге өз үлеслерин қосыўға таяр туратуғын инсанлар етип кәмалға келтириў. Ҳәр бир тарийхый естеликтиң, оннан табылған археологиялық материаллардың тарийхын, әсирлер даўамында қәлиплескен дәстүрлер, үрп-әдетлердиң мазмун-мәнисин кең үлке материаллары жәрдеминде жеткерип бериў арқалы оқыўшыларда тарийхый ой-пикирдиң раўажланыўына, дүнья қарасларының кеңейиўине, жоқары мәнаўиятлы, ата-бабаларын қәдирлейтуғын, тарийхын ҳүрмет қылатуғын, халқымыз жаратқан бай тарийхымыз бенен мақтаныш ететуғын пидайы инсанлар етип жетилисиўге тәрбиялаў мүмкин.

Жуўмақлап айтқанда, ҳәр қандай мәселениң шешими бойынша өзиниң еркин пикирине ийе болған, қыйыншылықтан қорықпайтуғын, халық мәпин бәрше нәрседен ҳәмийше үстин қоятуғын бәркамал әўладты тәрбиялаўда үлке материалларының тәлим-тәрбиялық әҳмийети гиреўли болып табылады.

Әдебиятлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. Ўзбекистон овози, 2017 йил 21 сентябрь.
2. Каримов. И.А. «Жоқары мәнаўият-жеңилмес күш» - Т.: «Маънавият», 2008.
3. Родин. А.Ф. Массовые формы внеклассной работы по истории. -М.: 1961, 6-б.
4. Саъдиев А. «Мактабда тарих билимларининг ҳозирги аҳволи ва уни ўқитишнинг миллий асосига кураш. -Т.:1993. 29-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада синфдан ташқари ишларда археологик материаллардан фойдаланишнинг таълимий ва тарбиявий аҳамияти кўриб чиқилган. Синфдан ташқари ишларнинг асосий турлари, қўллаш усуллари тахлил этилган. Дарс сифати ва самарадарлигининг ортишига ўлка материалларидан фойдаланишнинг ижобий таъсири борлиги таъкидланади.

РЕЗЮМЕ

В статье освещается образовательно-воспитательное значение использования археологических материалов во внеклассной работе. Даётся анализ видам и методам использования краеведческих материалов во внеклассной работе. Подчёркивается положительное влияние археологических материалов в повышении качества и результативности урока.

SUMMARY

This article is about the educational and moral meaning of using archaeological findings in extracurricular work. There is given an analysis to the kinds and methods of using regional materials in extracurricular work. The author of the article emphasizes the positive influence of archaeological findings in the improvement of the quality and effectiveness of the lesson.

ҚОРАҚАЛПОҚ СИНФЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАР НУТҚИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

О.Ешимбетов - *ассистент ўқитувчи*

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: нутқ, мулоқот, тасаввур, тафаккур, экскурс, жараён, амалиёт, педагогика, синтаксис, образлилик, лирик кечинма, яхлитлик, конструктив, дидактика.

Ключевые слова. речь, общение, представление, мышление, экскурс, процесс, практика, педагогика, синтаксис, образность, лирические отступления , целостность, конструктивность, дидактика.

Key words: speech, communication, imagination, excursion, process, practice, pedagogy, syntax, imagery, lyrical digressions, integrity, constructiveness, didactics.

Ҳар қандай жамият ривожланиши миллий тилни ислоҳ қилиш билан ҳам белгиланади. Миллий тилнинг ижтимоий-руҳий жараён билан узвий боғлиқ ҳолда тараққий этиши, кўп ҳолларда ўзлашган сўзлар эвазига ҳам юз беради. Негаки, бола таълим-тарбиясида бевосита ўқитувчининг ўрни ва роли аҳамиятли бўлгани боис, уларнинг нутқини мунатазам равишда ўстириб бориш тақозо қилинади. Қорақалпоқ синфларида “Ўзбек тили” (Давлат тили) фани ўқувчиларга фақат нутқ ўстириш учунгина ўтилмайди, балки уларнинг тўғри талаффузини шакллантириш билан биргаликда ёзма нутқини ўстиришга ҳам қаратилади.

Таълим қорақалпоқ синфларида олиб бориладиган гуруҳларда одатда, ўзбек тили 2-синфдан ўтилишини инобатга олсак, муаммога аниқ ечим топилгандек бўлади. Айнан ўқувчилар ўша даврда атрофидаги оламдан жуда кўплаб информацияларни қабул қилишга мойил бўлади. Бу вақтда ўқувчи мустақил фикрлаш тарзига одатланса, нарса-буюмларнинг номларини тўғри талаффуз қилса, матнни бехато ёзса, эшитган сўзларини эркин мулоқот давомида эркин қўллашга ўзида куч топади.

Қорақалпоғистонда таълим тизимида – белгиланган расмий тил қорақалпоқ ва ўзбек тилидир. Қорақалпоқ синфларида ўзбек тилига, ундаги сўзларнинг маъноларини ўзлаштиришга эътибор берилса, шундагина мақсадга тўғри мўлжал олинган бўлади. Бунда ўқитувчидан фаоллик талаб этилади. Негаки, ўқитувчи ҳар бир машғулотга тайёрланган вақтида ёш ва синф нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда дастурли режа асосида иш олиб бориш лозим. Масалан, булар қайси шаклда амалга оширилади: биринчидан, ўқитувчи мавзуни аниқ ва пухта режа асосида ташкил қилиши; иккинчидан, мавзуга оида манбаларнинг ишончлилигини қайта текшириши; учинчидан, мавзуга оид талаффузи қийин сўзларни ўйин ва кўргазмалилик тарзида юзага чиқариши; тўртинчидан, мавзуга оид луғатлар тузиб ва улар ёрдамида бола хотирасига сингдириб бориши керак бўлади.

Нутқий фаолият билан боғлиқ тадқиқотларда келтирилишича: “Яхши ривожланган нутқ жамиятда кишининг актив фаолиятининг муҳим воситаларидан биридир, ўқувчи учун эса нутқ мактабда муваффақиятли

таълим олиш воситасидир. Болани кичик ёшиданоқ равон гапиришга ўргатиш лозим. Ўқувчилар нутқини ўстириш учун ўқитувчилар ўқувчилар нутқнинг талаффузи, луғати, синтактик қурилиш ва боғланишли нутқини актив ўзлаштиришга ёрдам берадиган метод ва усуллардан фойдаланиши керак бўлади” [1]. Дарҳақиқат, келтирилган маълумотда икки жиҳат эътиборимизни жалб қилади, биринчидан, боғланишли нутқ табиатан бола тасаввурларининг ўсиб-улғайиб боришида аҳамият касб этса, иккинчидан, уни тарбия қилаётган муҳит ва оила ўртасидаги алоқа, муносабат, амалга ошади. Айниқса, бола уйда ёлғиз қолган пайтлари, ўзининг истаклари кетидан эргашади, телевизор томоша қилади, ўйинчоқ ўйнайди, расм чизади. Демак, нутқий кўникмани ҳосил қилиш жараёнида болага мунтазам оптимал равишда эътибор қаратиб, унинг нима билан машғул бўлаётганига ота она ҳам қизиқиши шарт. Чунончи, мулоқот, оиладаги муҳит, жонли парвариш, эътибор биринчи галда бола дуёнқарашига тез таъсир қиладиган, таъсирчан воситаларни жалб этишни талаб қилади.

Ҳозирги кунда мактабларда ўқитувчининг жонли мулоқоти нутқига техник воситаларни жалб қилиш кўзланган мақсадга эришувга ёрдам беради. Ўқитувчининг синф аҳли билан мунтазам мулоқот қилиши ҳам уларнинг оғзаки нутқини ўстиришда катта аҳамиятга эга. Бу ўринда сўзловчи кўпинча сўзларнинг содда турини қўллайди, шу орқали бола дунёқарашини чархлаб боради. Оғзаки нутқда такрорланган градация, муболаға ва киноявийлик, қиёслаш методлари, турли маъно кўчимларини ҳам кенг истифода қилиш зарУратини юзага келтиради.

Шунингдек, қорақалпоқ синфларининг 5-6-синфларида шеърий матнларни ёдлатиш ҳам муҳим роль ўйнайди. Катта ёшга қадам қўйган ўқувчи ўз она тилини ўрганганидек, бошқа тилни ўргатишда ҳам қиёсий тасаввурлардан фойдаланади. Булар қуйидаги шаклда олиб борилса натижали бўлади:

- биринчидан, шеърий матн ҳиссий-эмоционал тасаввурларни ифода қилади;
- иккинчидан, сўз ва унинг маъно қатламларини қайта идрок этишга замин яратади;
- учинчидан, жамоавий мулоқот кўпинча англанмайдиган саволларга хос жавоб топишга етаклайди;
- тўртинчидан, нутқий кўникманинг шаклланиши, ўқитувчи режали мулоқотининг натижаларидан дарак беради.

Демак, ўқитувчи шеърий матнни ўзи ифодали ўқиб бериши зарур. У ўқувчига оғзаки етиб боради. Қабул қилиш жараёнида ўқувчининг маълум сўзларни билиб олиши баробарида, унга ўз шахсий муносабатини билдиришга, эркин муомала юритиш малакасини эгаллашга ёрдам беради.

Масалан шеърий матнга мурожаат қиламиз:

Жаҳонки муқаддас нени кўрибди,
Барига онасан, эй қодир ҳаёт.
Беш юз йил наридан боқиб турибди,
Нурли бу юзларга нуроний бир зот.
Шу буюк ўғлингни ардоқлаб дилдан, -
Халқим, таъзим этсанг арзигай тамом.
Унинг номи билан бирга битилган,
Дунё дафтарига ўзбек деган ном [2].

Боғланишли нутқини шакллантириш учун шеърий матн дастлабки асос вазифасини ўтайди. Мазмуний, ҳиссий англанган воқелик ва кечинма яхлитлиги ўқувчини нафақат тасаввурга, балки уни теран ўйлашга чорлайди. Ўқувчи жаҳонда Алишер Навоий номининг буюк даҳо эканлигини бир ўқишдаёқ англаши мумкин. Ахборот шаклида таништирилган мазкур байтларда давр нафасини ҳис қилиш қийин эмас. Негаки, тарих ва келажак ўртасидаги дунё манзараси ўқувчида фалсафий-эстетик мушоҳаданинг теранлашувига замин яратади.

Қорақалпоқ синфларида ўқитиладиган табиатшуносликка оид фанларда ҳам ўқувчи нутқини ўстиришга қаратилган талай кўргазмали воситалар қўйилган. Айниқса, Орол фожеаси билан боғлиқ ранг-тасвир маҳсулотлари ўқувчилар тасаввурида табиатга бола қарашларини шакллантирибгина қолмай, балки уларни бу жараённинг фаол билимдони бўлишига, ички қизиқишларининг янада теранлашувига шароит туғдиради. Булар экскурсия вақтида кўрган предметларини ўқитувчи изоҳлаши ёрдамида гуруҳларга бўлиб, уларни саралаб, синтезлаб таҳлил қиладилар. Бундай ёндашув фақатгина экофожианинг зарарли оқибатларидан дарак берибгина қолмай, уларнинг қандай заминда яшаётганини эслатиб, келажакда бундай офатларни бартараф қилувчи муҳандис бўлиб ҳам шаклланишига ҳавас уйғотади.

Ўқувчилар нутқини уларнинг тафаккуридан ажратиб тасаввур қилиб бўлмайди. Нутқ тафаккур негизида шаклланиб, такомиллаша боради. Бу педагогик тажрибада синалган ҳодисадир. Қорақалпоқ синфларида таълим олувчи ўқувчиларнинг ўзбек тилида эркин ва бежирим гапира олиши, ёза билиши, мулоқот қилиши асносида сўзларни бехато талаффуз қилиши кўп ҳолларда ўқитувчининг масалага систематик ёндашувига боғлиқ бўлади.

Мулоқот – инсон руҳий-маънавий дунёсининг маҳсули. Мулоқот кишилик жамиятининг муҳим асоси. Усиз ҳеч бир ижодий сифат юзага чиқмайди. Ўқувчи ўз талаффузи билан қай даражада масалани ўзлаштириб бораётганини англаб, ўзи ҳақида ўзига баҳо бериб боради. Ўзбек тили дарслари, болалар нутқини, луғат бойлигини бойитишга самарали ёрдам беради, нутқни тузишни ўргатади.

Умуман, таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларда ўқувчилар боғланишли нутқини тартибли ташкиллаштириш учун ўқитувчидан масъулият ва матонат талаб қилинади. Зеро, нутқий кўникма, маҳорат, соҳанинг янгиликларидан, педагогик тавсиявий характердаги кўрсатмалардан яхши хабардор бўлиш ҳам яхши самара беради. Зотан, ақлий ва ҳиссий фаолият бир-бирини тўлдирувчи инсоннинг икки хусусиятларидир. Унда киши тажрибаси, характери, муомала маданияти ўз ифодасини топади. Жами унсурлар, тавсиявий характердаги масалалар реал моҳият касб этиб, ислоҳотчилик тамойилларининг натижалилигини оширишга хизмат қилиши, шубҳасиздир.

Адабиётлар

1. Аҳмаджанова М., Маматкулова Д. Бошланғич синф ўқувчиларининг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш тизими. //Молодой учёный № 4. Научный журнал. Международная конференция. 2007.
2. Орипов А. Танланган асарлар. Сайланма, 1-жилд. -Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти. 1999. 56-б.
3. Аминова М.Н., Мажидова М. Тарбия (ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия) -Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2010.
4. Таълим жараёнида нутқ маданиятини шакллантириш масалалари. Ўзбек тилидан доимий 5-анжуман материаллари. -Т.: “Шарқ”, 1999.
5. Ғуломов А., Қобилов Б. Нутқ ўстириш машғулотлари. -Т.: “Ўқитувчи”, 1995.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада қорақалпоқ синфларида 2-6-синф ўқувчиларининг боғланишли нутқини ривожлантиришнинг назарий ва амалий масалалари келтирилган. Унда бола тасаввурини бойитишга қаратилган дидактик ўйинлар, шеърий матнлар, экскурс мулоқотлар хусусида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

В статье приведены теоретические и практические рекомендации по развитию связной речи у учащихся 2-6 классов. Здесь говорится о дидактических играх, направленных на представление стихотворных текстов, вводных конструкций и общение

SUMMARY

The article presents theoretical and practical recommendations for the development of coherent speech of pupls in grade 2-6. The author speaks about didactic games aimed at performances, poetic texts, introductory constructions f communication.

ОҚЫЎШЫЛАРДА ТАРИЙХЫЙ БИЛИМЛЕРДИ ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ОРНЫ

(VI класс мысалында)

Т.С.Ганиев - *үлкен оқытыўшы*

Әжинияз атындағы НМПИ жанындағы Халық билимлендириўи хызметкерлерин қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин арттырыў Аймақлық орайы

Таянч сўзлар: тарих, ислоҳот, таълим, инновация, педагогик технология, тарихий алифбо, бешинчиси ортиқча, чайнворд.

Ключевые слова: история, реформа, образование, инновация, педагогическая технология, исторический алфавит, пятое лишнее, чайнворд.

Key words: history, reform, education, innovation, pedagogical technology, historical alphabet, the fifth is odd, chain word.

Глобал өзгерислер дәўиринде тәлим-тәрбияға зәрүрлик артып барады. Себеби, турмыстағы өзгерис пәтлери тезлеседи. Бир тәрептен, түрли халықлар турмыс тараўларында имканият шеңберинде улыўмалық тәреплерди, қолайлықларды жаратып берсе, екинши тәрептен информациялық мәкан кеңейеди. Түрли мақсет ҳәм мәплерге бағдарланған ҳәр қыйлы идея, көзқараслар, оны үгит-нәсиятлаў технологиялары, жәмийетлик сана ҳәм пикирге тәсир көрсетиў мақсетинде нәтийжеликке ерисиў ушын ҳәрекет қылады.

Бүгинги күни мәмлекетимизде тәлим-тәрбияның "советше" модели орнында жаңа, яғный ҳәзирги дәўирде тәлим-тәрбия тараўында дүнья мәмлекетлеринде ерисилген жетискенликлер, информациялық-коммуникациялық система, педагогикалық технологияларды енгизген ҳалда оқытыўды әмелге асырыўға, билимлендириў тараўына жаңа инновацияларды енгизиўге мәмлекет сиясаты дәрежесинде итибар берилмекте.

Келешегимиз болған, өсип киятырған жас әўладты ҳәр тәреплеме руўхый ҳәм физикалық жақтан жетик инсанлар етип тәрбиялаў ҳаққында Президентимиз Ш.М.Мирзиёев "Тәлим ҳәм тәрбия, илим-пән, ден саўлықты сақлаў, мәдений ҳәм көркем-өнер, спортты раўажландырыў мәселелери, жасларымыздың терең билимге ийе болыўы, шет тиллерди ҳәм заманагөй информациялық-коммуникациялық технологияларды пухта ийелеўин тәмийинлеў барлық ўақытта баслы ўазыйпамыз болып қалады" - деп атап көрсеткен еди [1].

Соңғы жылларда билимлендириў тараўында түпкиликли жаңаланыў хәрекетлери көзге тасланбақта. Егер дәслепки дәўирде тәлим-тәрбия тараўының баслы мақсети-сапалы билим бериўден ибарат болған болса, бүгин оған қосымша, оқытыў барысының нәтийжелилигин арттырыў ўазыйпалары күн тәртибине киритилмекте. Билимлендириў тараўындағы ерискен жетискенлигимиз елимиздеги әмелге асырылып атырған кең көлемли жаңаланыўлардың нәтийжеси болып табылады.

Ҳәзирги күнде билимлендириў процесинде интерактив методлар, инновациялық, педагогикалық ҳәм информациялық технологиялардың оқыў процесинде қолланыўға болған қызығыўшылық, итибар күннен-күнге күшейип бармақта, бундай болыўының себеплеринен бири, усы ўақытқа шекем дәстүрий тәлимде оқыўшыларға тек ғана таяр билимлерди ийелеўге үйретилген болса, енди заманагөй технологияларды қолланып, оларды өзлери билимлерди излеп табыўға, өз бетинше үйренип, анализлеўге, ҳәттеки жуўмақларды да өзлери келтирип шығарыўға үйретеди. Бул процессте оқытыўшы тек ғана басқарыўшы, бақлаўшы ўазыйпасын атқарады, оқыўшы сабақ процесиниң орайлық фигурасына айланады.

Тарийх пәнинде ҳәр бир сабақ, тема, оқыў предметиниң өзине тән технологиясы бар. Оқыў процесиндеги педагогикалық технологиялар-бул жеке тәртиптеги процесс болып, ол оқытыўшы оқыўшының зәрүрлигинен келип шыққан ҳалда бир мақсетке бағдарланған нәтийже бериўге қаратылған педагогикалық процесс есапланады.

Педагогикалық технологиялар тәлим-тәрбия процесинде нәтийжели усылларды әмелиятқа енгизиўди усыныс ететуғынлығын, бул процессте оқытыўшы ҳәм оқыўшының бирге ислесиўлери нәтийжесинде оқыўшыларда өз бетинше билим алыў имканиятлары кең екенлиги ҳаққында өзбекстанлық методист алымлар тәрепинен баҳалы пикирлер билдирилген. «Оқытыў процесинде мақсет бойынша кепилленген нәтийжеге ерисиўде қолланылатуғын ҳәр бир тәлим технологиясы оқытыўшы ҳәм оқыўшы ортасында бирге ислесиў хызметин шөлкемлестире алса, ҳәр екеўи де унамлы нәтийжеге ерисе алса, оқыў процесинде оқыўшылар еркин пикирлей алса, дөретиўшилик қатнас жасаса, изленсе, анализлей алса, өзлери жуўмақ шығарып, өзине, топарға, топар болса оларға баҳа бере алса, оқытыўшы оқыўшылардың бундай хызметлери ушын имканият ҳәм шәраят жарата алса, бизиң пикиримизше, әне усы оқытыў процесиниң тийкары есапланады [2:160-161].

Демек, педагогикалық технология методикадан парықлы түрде, бунда алдынан кепилленген нәтийжеге ерисиў күтиледи, ал методикада болса, оқытыўшының жеке шеберлигине байланыслы әмелге асырылады.

VI класста тарийх пәни тийкарғы предмет сыпатында оқытылады. Басқа пәнлерден өзгешелиги, тарийх сабақларында ҳәр жаңа тема өтилгенде тарийхый мәмлекетлер, шахслар, сәнелер, атамалар менен танысып барылады. Сонлықтан да, бул пәнди терең өзлестириў ушын оқыўшылардың пикирлеў дүньясының кеңлиги, есте сақлаў қәбилетиниң күшлилиги үлкен әҳмийетке ийе болады.

Оқыўшылардың санасында тарийхый билимлерди қәлиплестириўде бүгинги күни билимлендириў системасына кеңнен енгизилген оқытыўдың интерактив методлардан пайдаланыў үлкен әҳмийетке ийе. Себеби, тарийх сабақларында қолланылып атырған методлар оқыўшылардың өтилген темаларды аңсат өзлестириўине, тарийхый ўақыяларға еркин түрде өз мүнәсибетин билдириўге, ўақыялар избе-излигин есте сақлаўға, синхрон түризде дәўирлер, аймақлар, мәмлекетлердеги болып өткен тарийхый ўақыяларды салыстырып, тереңирек үйрениўге жәрдем береди.

Бул жас дәўириндеги оқыўшыларға билим бериўде, оларда тарийх пәни ҳаққында түсиниклерди қәлиплестириўде тема мазмунына сәйкес, әпиўайы, бирақ, нәтийже беретуғын методларды оқытыўшы дурыс таңлап, пайдаланыўы мақсетке муўапық есапланады. Тарийхый әлипбе шынығыўы да оқыўшылардың